

BUXORO VILOYATIDAGI URUG‘ VA QABILA NOMLARI ASOSIDA SHAKLLANGAN TOPONIMLAR

Maftuna Safarova Zoir qizi

Buxoro davlat universiteti o‘qituvchisi

E-mail: Safarovamaftuna21@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada urug‘ va qabila nomlari asosida yuzaga kelgan Buxoro viloyatida bugungi kunda ham uchraydigan toponimlar xususida fikr yuritilgan. Etnotoponimlarning etnik xususiyatlari hamda nomlanish sabablari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: nom, etnonim, toponim, etnotponim, urug‘, qabila, nayman, ming, qatag‘on, burqut, mang‘it.

O‘zbek nomshunosligi, ayniqsa, etnonimika sohasi jadal rivojlandi. Atoqli ot materiallarini tizimli va izchil ravishda to‘plash, ularni ilmiy asosda tahlil qilish o‘zbek tilshunosligida o‘tgan asrning 60-yillaridan boshlandi. Endilikda, o‘zbek etnonimlarining materiallari qoniqarli ravishda to‘plangan va tadqiq qilinganini, deyarli barcha viloyatlar, bir qator tumanlar etnonimiyasi ilmiy asosda o‘rganilganligini qayd etish mumkin.

Etnonimiya sohasida shu vaqtga qadar bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, turkiy etnonimlarni ilmiy jihatdan o‘rganish bilan bir qator rus va Yevropa olimlari shug‘ullanishgan. Bular qatoriga N.A.Aristov, L.Z.Budagov, N.N.Muravyov, V.V.Radlov, M.N.Galkin, G.Vamberi, K.Bades kabi olimlarni kiritish mumkin.

XX asrda turkiy, jumladan, o‘zbek etnonimlarining tarixi va etnografik xususiyatlari taniqli tarixchi va sharqshunoslardan B.Bartold, L.S.Tolstova, Y.G‘ulomov, D.X.Karmisheva, B.Ahmedov, A.Muhammadjonov, K.Shoniyozov va boshqalar tomonidan yoritilgan.

O‘zbek etnonimlarini lingvistik nuqtayi nazaridan to‘laqonli tadqiq qilingan deyish qiyin. Bu masalaga oid ba‘zi ilk kuzatishlar X.Doniyorov, A.Ishayev, A.Otajonovning ishlarida uchraydi. Ushbu olimlarning ishlarida ham etnonimlar, asosan, etnografik va tasniflash nuqtayi nazaridan tadqiq qilingan¹.

Yuqoridagi asarlar va nomlari sanab o‘tilgan olimlarimizning ilmiy izlanishlaridagi etnonimlar asosida shakllangan toponimlar anchani tashkil etadi. Qabila va urug‘lar yashab o‘tgan joylar aholi istiqomat qiladigan hudud nomiga

¹ Маркаев К. Ўзбек тили этнонимларининг лисоний тадқиқи. Автореферат. –Т.: 2007. 4-6.

ko'chgan va ular bugungi kun qadar yashab kelmoqda. Bularni etnotoponimlar sifatida o'rganib kelmoqdamiz.

Etnonim asosida shakllangan etnotoponimlar toponimikaning bir bo'limi sifatida o'rganilmoqda. Bu esa o'z navbatida, o'zbek nomshunoslik sohasining yanada kengayishiga sabab bo'ldi.

O'zbekistonning boshqa viloyatlari singari Buxoro viloyati hududida ham qadimgi davrlardan boshlab turli xalq, elat va qabilalar istiqomat qilib kelgan. Ma'lumotlarga qaraganda, bu hududda turkiy qavmlarning o'ndan ortig'iga mansub aholi yashagan¹. Biz quyida Vobkent tumani misolida qabila va urug' nomlari asosida shakllangan joy nomlarini ko'rib o'tamiz:

Qatag'on. Buxoro viloyati hududida qatag'on etnonimi asosida hosil bo'lgan quyidagi toponim(lar) mavjud: **Qatag'an** (G'ijduvon tumani Havzak MFY), **Qatag'on** (Romitan tumani Taranut MFY), **Yuqori Qatag'an** (Vobkent tuman), **Sharqiy Qatag'on** (Vobkent tuman).

Qatag'onlar – o'zbeklar tarkibidagi yirik qabila. Afg'oniston shimoliy tumanlari (Qunduz va Toshqo'rg'on), Tojikiston (Ko'hitang tog'ining sharqiy yonbag'irlari, Vaxsh, Surxon, Panj va Yaxsudaryolarining bo'ylari)da, O'zbekiston hududida, asosan, Qashqadaryoning Shahrisabz vohasi (Yakkabog' daryosining yuqori oqimi), Buxoro vohasi (Navoiy va Kattaqo'rg'on tumanlari), Xorazm, Farg'ona vodiysi va Toshkent vohasida yashashgan².

Burqut – qishloqning tarixiy nomi. Qo'ri, Tumat kabi bir-biriga yaqin qabilalar hisoblanib, umumiy nom bilan burqut deb atashgan. Tarixchi olim Rashididdinning fikricha, "Burqut" so'zining asli kelib chiqishi Borgujin to'qim so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "daryoning naryog'i" degan ma'noni anglatgan.

Mang'itlar. Buxoro viloyati hududida mang'it etnonimi asosida hosil bo'lgan quyidagi toponim(lar) mavjud: **Mang'it** (Jondor tuman), **Mang'iton** (Buxoro tumani Sohibkor MFY), **Mang'itlar** (Peshko' tuman Quchoq MFY), **Mang'itondiyor** (G'ijduvon Firishkent MFY), **Mang'itonobod** (G'ijduvon Firishkent MFY).

Mang'it etnonimi xususida Milliy ensiklopediyada quyidagicha fikrlar uchraydi: Buxoro amirligini boshqargan sulola (1757-1920). Uning vakillari mang'it qabilasiga mansub bo'lganlar³.

Qipchoq – XVI asrda Shayboniyxon bilan kelgan qabilalardan biri. Turkiy qabilalarning yirik bo'g'ini. O'g'iz itbaroq qabilasidan yengilib chekinayotgan vaqtida eri urushda o'lgan bir xotinini to'lg'oq tutib qoladi. Katta bir daraxtning kavagida ko'zi

¹ Қиличев Б. Бухоро этнотопонимлари ва уларнинг этимологик хусусиятлари. Бухоро, 2018.

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Т.: Давлат миллий нашриёти. 2004.

³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Т.: Давлат миллий нашриёти. 2004. 5-жилд, 456-бет.

yoriydi. Buni eshitgan O'g'iz xotinga achinib, bolani o'ziga o'g'illikka oladi va ismini Qipchoq deb qo'yadi. Rashididdin fikricha, qipchoq so'zi turkcha "qobiq" so'zidan olinib, hamma qipchoqlar ana shundan tarqalgan emish¹.

Minglar. Buxoro viloyati hududida ming etnonimi asosida hosil bo'lgan quyidagi toponim(lar) mavjud: **Minglar** (Vobkent tuman; Romitan tumani Taranut MFY), **Mingon** (Shofirkon tumani Bobur MFY), **Yuqori Minglar** (G'ijduvon tumani Tarxonon MFY).

Minglar etnonimi xususida Milliy ensiklopediyada quyidagicha fikrlar uchraydi: Minglar – o'zbek xalqi tarkibiga kirgan qabilalardan biri. Hozirgi Samarqand viloyati, qisman Farg'ona vodiysi hamda Buxoro vohasida, tarqoq holda Surxondaryo viloyatining Boysun, Sherobod, Denov tumanlarida, Xorazmda va Tojikistonning Hisor tumanida yashaganlar. Zarafshon vodiysida yashovchi minglar 3 yirik uruqqa, bu urug'lar, o'z navbatida, yana bir qancha kichik urug'larga bo'lingan: 1) tug'ali (axmat, chag'ir, to'yinamoz, oqshiq va b.); 2) bog'lon (chibli, qora, mirzavab.); 3) uvoqtamg'ali (alg'ol, chaut, jayli, o'ramas, to'qnamoz, kiyuxo'ja, yarat) urug'lari. Minglar boshqirdlar tarkibiga ham kirgan. Qo'qon xonlari minglardan bo'lgan. Buxoro vohasida yashagan minglar ham Buxoro xonligi siyosiy hayotida faol qatnashgan².

Nayman – qishloqning tarixiy nomi bo'lib, qadimiy va kuchli qabilalardan biri bo'lgan. X.Doniyorovning ma'lumotlariga qaraganda, Chingizxon davrida naymanlarning boshliqlari Buyruqxon, Tayon va Eniyatlar bo'lgan va shuning uchun ham bu qabilar bir necha tarmoqlarga bo'lingan.

Demak, inson borliqdagi narsa-hodisalarni bir-biridan farqlash uchun ularni nomlaydi. Shuning uchun ham onomastikaning har bir obykti millatning madaniyati va ma'naviyatini, boy lingvistik, etnografik hamda tarixiy xususiyatlarini o'zida mujassam etuvchi qimmatli manbadir. Etnotoponimlarning ilmiy tadqiqi bunday nomlar asosida yotgan lug'aviy birliklarning ma'noviy xususiyatlarini aniqlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. Т.: “Фан”, 1968, 21-б.
2. Марқаев К. Ўзбек тили этнонимларининг лисоний тадқиқи. Номзод.диссер. автореф. –Т.: 2007. 4-б.
3. Қиличев Б. Бухоро этнотопонимлари ва уларнинг этимологик хусусиятлари. Бухоро университети ахборотлари, 2018 1-сон.
4. Қиличев Э. Ўзбек тили ономастикаси. Ўқув қўлланма. Тошкент, 2004, 4-б.

¹ Дониёров Х., Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. Ўзбекистон ССР “Фан”, -Т.: 1968 й. 21-б.

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Т.: Давлат миллий нашриёти. 2004. 5-жилд, 670-бет.

5. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдлик, 10-жилд. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2005, 615-б.
6. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12 жилдлик, 3-жилд. Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. 2002, 399-б.
7. Kilichev B.E. Onomastics // Study guide. - Bukhara, Durdona, 2023. - 180.
8. Kilichev B.E., Safarova M.Z. Toponyms Formed On The Basis Of Nation Names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107.
9. Kilichev B.E., Safarova M.Z. Bukhara region’s typical toponyms transformed by means the names of nations. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, <http://t-science.org/> p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) 2021.02.05.
10. Kilichev B.E., Safarova M.Z. [The Concept of Totemism and Ethnonym](#). Central Asian Journal of Literature, Philosophy and..., 2022.
11. Safarova M.Z. [Alisher Navoiy ijodida etnonimlarning qo‘llanilishi](#). Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusida xalqaro ilmiy konferensiya. 2021.